

Ks. Sławomir Zabraniak

Uniwersytet Rzeszowski – Rzeszów

szabraniak@ur.edu.pl

ORCID: 0000-0001-9987-8013

Article submitted: 31.07.2025; accepted: 16.08.2025.

Przeszłość kościelna terenów diecezji częstochowskiej

The ecclesiastical past of the areas of the Częstochowa diocese

Abstrakt: W ciągu wieków zmieniała się przynależność kościelna terenów wchodzących potem w skład utworzonej w 1925 r. diecezji częstochowskiej. Początkowo należały one do metropolii gnieźnieńskiej. Północne tereny należały do archidiecezji gnieźnieńskiej a południowe do diecezji krakowskiej. W okresie rozbiorów doszło do zmian nie tylko granic państwowych, ale także i kościelnych. Niektóre parafie w południowej części znalazły się czasowo w zarządzie biskupów wrocławskich. Czas zaborów był okresem dość znacznych zmian przynależności kościelnej. Po 1818 r. północne obszary wraz z Częstochową i okolicami znalazły się w granicach zreorganizowanej diecezji włocławskiej, zwanej kujawsko-kaliską. Południowe tereny późniejszego szeroko rozumianego Zagłębia Dąbrowskiego należały do diecezji krakowskiej a potem do diecezji kieleckiej. Taki stan utrzymał się aż do 1925 r., kiedy erygowano diecezję częstochowską.

Słowa kluczowe: diecezja częstochowska, przeszłość, przynależność kościelna

Abstract: Over the centuries, the ecclesiastical affiliation of the areas later incorporated into the Częstochowa Diocese, established in 1925, changed. Initially, they belonged to the Archdiocese of Gniezno. The northern territories belonged to the

Archdiocese of Gniezno, and the southern ones to the Diocese of Kraków. During the partitions, not only state borders but also church borders changed. Some parishes in the southern part temporarily came under the administration of the bishops of Wrocław. The period of partition was a period of significant changes in ecclesiastical affiliation. After 1818, the northern areas, along with Częstochowa and the surrounding area, fell within the boundaries of the reorganized Włocławek Diocese, known as the Kuyavian-Kalisz. The southern areas of the later, broadly defined Zagłębie Dąbrowskie (Dąbrowa Area) belonged to the Kraków Diocese and later to the Kielce Diocese. This situation persisted until 1925, when the Częstochowa diocese was established.

Keywords: Częstochowa diocese, past, church affiliation

Wstęp

Historiografia dotycząca genezy powstania diecezji częstochowskiej jest bardzo obszerna. W ciągu prawie 100-lecia jej istnienia spod pióra wielu autorów wyszły liczne opracowania dotyczące jej dziejów. Poruszano w nich także kwestię przynależności państwowej i kościelnej terenów wchodzących w jej skład. Niniejszy tekst jest zatem tylko próbą ich całościowego zestawienia i omówienia oraz usystematyzowania.

Wraz z przyjęciem w 966 r. chrztu przez księcia Polan, Mieszka I, rozpoczęto budowę struktur kościelnych w granicach jego państwa. Już w 968 r. powstało pierwsze biskupstwo, które stało się załącznikiem przyszłej polskiej prowincji kościelnej. Po kanonizacji w 997 r. św. Wojciecha, w 999 r. papież Sylwester II erygował metropolię gnieźnieńską¹. Dekret papieski wszedł w życie w 1000 r.

Pierwsza polska prowincja kościelna składała się z arcybiskupstwa gnieźnieńskiego obejmującego Wielkopolskę a potem i Mazowsze, i biskupstw: w Krakowie dla Małopolski, we Wrocławiu dla Śląska i w Kołobrzegu dla Pomorza. Okrojone terytorialnie biskupstwo w Poznaniu zostało do niej włączone dopiero ok. 1012 r. Metropolia obejmowała całą ówczesną Polskę pod panowaniem Bolesława Chrobrego. Pierwszym arcybiskupem został brat św. Wojciecha, bł. Radzim-Gaudenty².

¹ G. Labuda, *Szkice historyczne X-XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004, s. 172-179; R. Michałowski, *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 29-32, 38-39; M. Aleksandrowicz, *Gnieźnieńska archidiecezja. I. Dzieje*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1173-1174; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK) 18 (1969), s. 301-302, 320-321; W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962, s. 113-114, 126.

² W. Abraham, *Organizacja Kościoła w Polsce*, s. 126-127; B. Kumor, *Biskupstwo w Poznaniu. Utworzenie metropolii w Gnieźnie*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor i Z. Obertyński, t. 1, cz.

W okresie średniowiecza diecezje zostały podzielone na mniejsze jednostki administracyjne, zwane archidiakonatami. Obejmowały one po kilkadziesiąt parafii i ułatwiały sprawniejsze zarządzanie i nadzór nad nimi³.

Okręgi duszpasterskie, które zaczęto później nazywać parafiami, pokrywały się pierwotnie z okręgami administracyjnymi, grodowymi lub majątkowymi, jeśli powstawały w kompleksie prywatnych włości. Najstarsze parafie na ziemiach polskich były bardzo rozległe. Nowsze chronologicznie miały z reguły mniejszy obszar. Rozwój sieci parafialnej był bardzo mocno uzależniony od sytuacji osadniczej⁴.

Tereny, które w 1925 r. weszły w skład nowo erygowanej wtedy diecezji częstochowskiej, należały w ciągu wieków do różnych jednostek administracji kościelnej. Historycznie należały do Wielkopolski i Małopolski, a granica między nimi przebiegała ze wschodu na zachód m.in. na rzece Liswarta. Aż do rozbiorów należały one do metropolii gnieźnieńskiej, obejmującej obszary Korony Polskiej i Wielkiego Księstwa Litewskiego. Północna część późniejszej diecezji częstochowskiej wchodziła początkowo w skład archidiecezji gnieźnieńskiej. Południowa należała zaś do diecezji krakowskiej. Granica między archidiecezją gnieźnieńską a diecezją krakowską biegła od źródeł Warty aż do Pilicy⁵. Przynależność diecezjalna tych terenów uległa poważnej zmianie dopiero w okresie rozbiorów.

Archidiecezja gnieźnieńska została podzielona w okresie średniowiecza na mniejsze jednostki administracyjne, zwane archidiakonatami. Na początku XVI w. było ich osiem: gnieźnieński, kaliski, kurzelowski, uniejowski, łączycki, łowicki i kamieński oraz *territorium vielunense ad instar archidiaconatus*. Taki podział utrzymał się aż do początku XIX w.⁶

Na obszarze, który potem wszedł w skład diecezji częstochowskiej, parafie należały do 1818 r. do trzech archidiakonatów archidiecezji gnieźnieńskiej: uniejowskiego, kurzelowskiego i tzw. *terytorium wieluńskiego*, początkowo nazywane rudzkim. Leżały one w południowej jej części. Geneza tych archidiakonatów sięga zapewne XIII w. Część badaczy uważa, że przyczyny ich powstania były związane z polityczną odrębnością tych obszarów. Ich granice często pokrywały się z ówczesnymi granicami administracji państwowej⁷.

1, Poznań-Warszawa 1974, s. 40-41.

³ P. Hemperek, *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974, s. 32-34.

⁴ E. Wiśniowski, *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004, s. 30, 34, 50-53.

⁵ B. Kumor, B. Kumor, *Granice metropolii*, s. 347; tenże, *Granice (archi)diecezji krakowskiej (1000-1939)*, „Prawo Kanoniczne”, 6 (1963) nr 1-4, s. 538.

⁶ Tenże, *Granice metropolii*, s. 329.

⁷ Tenże, *Archidiakoniat*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1989 (dodruk), kol. 869-873; W. Abraham, *Organizacja*, s. 188, przyp. 90; T. Silnicki, *Organizacja archidiakonatu w Polsce*, Lwów 1927, s. 89-90, 97-101.

Największy z tych trzech jednostek administracyjnych był archidiakonat uniejowski. Został on najprawdopodobniej utworzony przez arcybiskupa Jakuba Świnkę pod koniec XIII w. Jego stolicą został Uniejów, a nie Sieradz, stolica ziemi sieradzkiej. Arcybiskupi gnieźnieńscy posiadali bowiem w dorzeczu Warty i Neru dobra z zamkiem w Uniejowie tworzące tzw. klucz uniejowski⁸. Od południa na granicy z diecezją krakowską leżały parafie: Soborzyce, Kłomnice, Mykanów i Wąsosz⁹.

Drugi archidiakonat, kurzelowski, utworzono ok. 1306 r. Był położony w południowo-wschodniej części archidiecezji gnieźnieńskiej. Od zachodu przez rzekę Pilicę graniczył on z archidiakonatami łęczyckim i uniejowskim. Od północy graniczył z archidiakonatem łowickim i mazowiecką częścią biskupstwa poznańskiego. Od południa i południowego wschodu sąsiadował z diecezją krakowską. Obejmował on tzw. kasztelanie zapilickie: Skrzyńsko (Skrzynno), Żarnów i Małogoszcz należące początkowo do księstwa łęczyckiego. Ok. 1239/1243 r. znalazły się one w granicach księstwa sandomierskiego a potem województwa sandomierskiego. Pierwotnie obszar ten należał zapewne, przynajmniej częściowo, do diecezji krakowskiej (kasztelanii małogoska)¹⁰. Kurzelow został siedzibą jednego z pięciu ówczesnych archidiakonatów archidiecezji gnieźnieńskiej już w czasach arcybiskupa Jakuba Świnki.

Trzecią jednostką terytorialną było *territorium wielunense*, określane także mianem archidiakonu wieluńskiego. Historycy przypuszczają, że prawdopodobnie już w XIII w. utworzono archidiakonat rudzki obejmujący obszar dawnej ziemi rudzkiej. Przestał on istnieć zapewne jeszcze w tym samym wieku w następstwie wojen między Piastami linii śląskiej i wielkopolskiej¹¹. Stolicą archidiakonu rudzkiego była Ruda, gdzie znajdowała się kolegiata i kapituła¹². W źródłach *territorium wielunense* pojawiało się od XV w. Było naturalnym przedłużeniem archidiakonu kaliskiego

⁸ B. Kumor, *Archidiakonat*, kol. 872; T. Silnicki, *Organizacja archidiakonu*, s. 100; J. Korytkowski, *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. 1, Poznań 1888, s. 34-35, 336-337.

⁹ *Mapa archidiecezji gnieźnieńskiej w wieku XVI*, oprac. J. Korytkowski, [w:] J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 2, wyd. J. Łukowski, Poznań 1881 (mapa na końcu tomu); S. Zajączkowski, *Studia nad terytorialnym formowaniem się ziemi sieradzkiej i łęczyckiej*, Łódź 1951, s. 55; S. M. Zajączkowski, *Osadnictwo i stosunki własnościowe Sieradzkiego na przełomie późnego średniowiecza i czasów nowożytnych*, [w:] *Między północą i południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Kościerninie koło Sieradza (4-6 grudnia 1991)*, red. T. J. Horbach, L. Kajzer, Sieradz 1993, s. 32-33; S. Litak, *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996, s. 119.

¹⁰ J. Szymański, *Kanonicy świeccy narzędziem feudalnej organizacji włości kieleckiej biskupów krakowskich na przełomie XII i XIII w.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 3 (1965), s. 306.

¹¹ W. Patykiewicz, *Archidiakonat wieluński*, „Wiadomości Diecezjalne” 24-31 (1957), s. 389; tenże, *Z przeszłości Ziemi Rudzkiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 35 (1961), s. 119-120; R. Rosin, *Panowanie książąt opolskich w Rudzkiem w pierwszej połowie XIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio F, 45 (1990), s. 119.

¹² W. Patykiewicz, *Archidiakonat wieluński*, s. 389-390.

i pierwotnie wchodziło w jego skład¹³. Po przeniesieniu w 1420 r. instytucji kościelnych z Rudy do pobliskiego Wielunia przez arcybiskupa Mikołaja Trąbę wznowiono działalność archidiecezji. Od XV w. był on określany mianem archidiecezji wieluńskiego lub częściej *territorium vielunense*¹⁴. Archidiecezja wieluńska sąsiadowała od północy z archidiecezją kaliską. Od wschodu sąsiadowała ona z archidiecezją uniejowską. Od południa granica z diecezją krakowską biegła przez parafię Krzepice. Od zachodu archidiecezja wieluńska graniczyła z diecezją wrocławską¹⁵.

Archidiecezje były podzielone na mniejsze jednostki terytorialne zwane dekanatami. Liczyły one od kilku do kilkunastu, a nawet dwudziestu kilku parafii. Na początku XVI w. archidiecezja uniejowska obejmowała 90 parafii i była podzielona na cztery dekanaty: uniejowski, szadkowski, warcki i brzeźnicki. Dekanat uniejowski obejmował wtedy 23 parafie, warcki 18, szadkowski 19, a brzeźnicki 30 parafii¹⁶. Pod koniec XVI w. lub na początku XVII w. podzielono dekanat brzeźnicki. Wydzielono z niego dekanat z siedzibą w Radomsku. Nowy dekanat w latach 1635-1636 obejmował 15 parafii¹⁷. W 1720 r. dekanat radomszczański liczył 15 parafii. Dekanat brzeźnicki obejmował 18 parafii i jeden kościół pw. św. Otylii w Rędzinach w parafii Mstów¹⁸.

Archidiecezja kurzelowska na początku XVI w. obejmowała 73 parafie¹⁹. W XVIII w. była podzielona na 6 dekanatów: Kurzelów, Małogoszcz, Opoczno, Przytyk, Skrzynno i Żarnów.

Archidiecezja wieluńska była najmniejszą terytorialnie archidiecezją w archidiecezji gnieźnieńskiej. Po synodzie odprawionym w Łowiczu 4 października 1583 r. dokonano jej podziału na dekanaty²⁰. W jej skład wchodziło kilkadziesiąt parafii i filii podzielonych na trzy dekanaty: krzepicki, rudzki i wieruszowski.

¹³ T. Silnicki, *Organizacja archidiecezji*, s. 98.

¹⁴ Tamże, s. 98-99; W. Patykiewicz, *Archidiecezja wieluńska*, s. 392; T. Gromnicki, *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908, s. 245, 256, 260, 262-266, 268, 270; J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 2, wyd. J. Łukowski, Poznań 1881, s. 92.

¹⁵ *Mapa archidiecezji*.

¹⁶ M. Różański, *Rozwój sieci parafialnej w archidiecezji uniejowskiej od „Liber beneficiorum” do 1795 r.*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 9 (2000), s. 287; T. Silnicki, *Organizacja archidiecezji*, s. 101; J. Łaski, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 336.

¹⁷ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej: ADWł.), Acta episcopalia (dalej: AE), sygn. 035, s. 115-157; M. Różański, *Rozwój sieci parafialnej*, s. 287; tenże, *Szkoły parafialne w XVI-XVIII wieku w archidiecezji uniejowskiej*, Łódź 2003, s. 24-25.

¹⁸ *Ordo et numerus ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis*, [w:] *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] D. Stanislawo in Szupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX Die XXVI Augusti Celebratae*, Varsaviae b.r.w., k. S₃-S_{4v}; S. Litak, *Kościół łaciński*, s. 62.

¹⁹ J. Łaski, *Liber beneficiorum*, t. 1, s. 541-714; H. Witczak, *Liber beneficiorum Jana Łaskiego – nieodzowne źródło do poznania dziejów parafii na terenie obecnej diecezji wrocławskiej*, „Studia Włocławskie” 15 (2013), s. 146.

²⁰ J. Sawicki, *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 5: *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950, s. 163; W. Patykiewicz, *Archidiecezja wieluńska*, „Częstochowski Wiadomości Diecezjalne” 32 (1958), s. 28.

W drugiej połowie XVII w. dekanat rudzki obejmował 17 parafii, wieruszowski 13, a krzepicki 9 parafii²¹. W 1720 r. w rudzkim było 18 parafii i pięć kościołów filialnych. W krzepickim wyliczono dziewięć parafii i dwie filie. Dekanat wieruszowski liczył 12 parafii i cztery filie²². Taki stan utrzymał się do rozbiorów.

Południowa część późniejszej diecezji częstochowskiej należała przez kilka wieków do diecezji krakowskiej, która była największą terytorialnie diecezją w Polsce przedrozbiorowej. Rozciągała się ona od Śląska, Tatr i Spiszu aż po Lublin i Łuków, od Bytomia aż prawie pod Rzeszów²³. Tereny włączone do diecezji częstochowskiej wchodziły początkowo w skład archidiakonatu krakowskiego i dekanatu siewierskiego wyłączanego z dekanatu bytomskiego ok. 1773 r. oraz prepozytury pilickiej i dekanatu lelowskiego. Na początku XVII w. dekanat lelowski obejmował 32 parafie. W latach 80. następnego stulecia liczył 33 parafie i dwie filie. Dekanat siewierski obejmował parafie księstwa siewierskiego i liczył początkowo 10 parafii²⁴.

Po II rozbiorze Polski część obszaru diecezji krakowskiej znalazła się w granicach zaboru pruskiego. Władze zaborcze wymusiły na ówczesnym ordynariuszu krakowskim, biskupie Feliksie Pawle Turskim, przekazanie jurysdykcji na tym obszarze administratorowi części pruskiej diecezji wrocławskiej, biskupowi Antoniemu Ferdynandowi von Rothkirch und Panten. Ostateczne włączenie tych terenów do diecezji wrocławskiej nastąpiło 5 kwietnia 1801 r., kiedy tzw. Nowy Śląsk i część prowincji Prus Południowych inkorporowano do tej diecezji. Dotyczyło to parafii nowo utworzonych w 1791 r. dekanatów, wydzielonego z dekanatu lelowskiego: częstochowskiego (Biała, Częstochowa, Kłobuck, Konopiska, Miedźno, Przystajń, Truskolasy, Wilkowiecko, Żuraw) i pilickiego – dawniej lelowskiego (m.in. Ciągowice, Kromolów, Niegowa, Niegowonice, Potok Żłoty, Przybynów, Skarżyce, Włodowice, Żarki) oraz siewierskiego (m.in. Będzin, Chruszczobród, Czeladź, Gołonóg, Grodziec, Koziegłowy Miasto, Koziegłowy Stare, Olsztyn, Sączów, Siemonia, Siewierz, Targoszyce, Wojkowice Kościelne, Zrębice)²⁵. Po zmianie granic w następstwie wo-

²¹ ADWł., AE, sygn. 037.

²² *Ordo et numerus ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis*, k. S₄–T.

²³ B. Kumor, *Granice (archi)diecezji krakowskiej*, s. 538; K. Potkański, *Granice biskupstwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 4 (1900), s. 201.

²⁴ J. Kracik, *Parafie księstwa siewierskiego w dobie baroku i katolicyzmu oświeconego*, [w:] *Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów księstwa siewierskiego*, red. F. Kyrk, Katowice 1994, s. 543; P. Jamioł, *Biblioteki parafialne dekanatów krakowskich: Lelów i Wolbrom w XVIII w.*, ABMK, 98 (2012), s. 137; D. Chromy, *Duszpasterstwo parafialne w diecezji krakowskiej w świetle wizytacji biskupich (1781-1785)*, Kraków 2023 (mps), s. 69, 99.

²⁵ P. Natanek, *Pogranicze kościelne diecezji krakowskiej i wrocławskiej na Śląsku na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Folia Historica Cracoviensia” 10 (2004), s. 286-287; J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990, s. 24; B. Kumor, *Breve papieskie włączające Nowy Śląsk do diecezji wrocławskiej*, AMBK 16(1965), s. 311-312; tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980, s. 183-184, 509-510; tenże, *Granice (archi)diecezji krakowskiej*, s. 547; W. Urban, *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962, s. 11.

jen napoleońskich i utworzeniu Księstwa Warszawskiego 22 października 1811 r. jurysdykcja nad tymi obszarami powróciła do biskupa krakowskiego aż do wydania w 1818 r. bulli *Ex imposita nobis*²⁶. Zreorganizowano wtedy struktury Kościoła w granicach Królestwa Polskiego, utworzonego po kongresie wiedeńskim i zależnego od Rosji. Utworzono metropolię warszawską, w której skład weszło 7 jednostek administracyjnych: archidiecezja warszawska i diecezje: krakowska, włocławska (kujawsko-kaliska), plocka, lubelska, augustowska (sejneńska) i podlaska (janowska).

Na mocy bulli papieskiej *Ex imposita nobis* z 1818 r. dawny dekanat częstochowski znalazł się w granicach zreorganizowanej diecezji włocławskiej. Jednak wyłączono z niego parafie Przystajń i Starokrzepice i włączono je do dekanatu krzepickiego. Przyłączono za to do niego parafie z dawnych dekanatów brzeźnickiego i radomszczańskie: Borowno, Kłomnice, Kruszyna, Mstów i Mykanów²⁷.

Pozostałe dekanaty tzw. Nowego Śląska pozostały w granicach diecezji krakowskiej, która obejmowała także południową część nowo utworzonego w 1815 r. Królestwa Polskiego. Po powstaniu listopadowym, w ramach represji, zaborcze władze carskie zakazały biskupowi krakowskiemu wykonywania jurysdykcji kościelnej na obszarach znajdujących się pod ich kontrolą. Ordynariusz krakowski, biskup Karol Skórkowski, dekretem z 29 kwietnia 1833 r. mianował administratorem tej części diecezji ks. Adama Tomasza Paszkowicza, kanonika kapituły metropolitalnej warszawskiej, później wikariusza kapitulnego diecezji krakowskiej. Ten stan rzeczy sankcjonował delegat papieski, nuncjusz w Wiedniu, biskup Piotr Ostini. Uczynił to jednak z zastrzeżeniem, że jest to tylko prowizoryczne. Faktycznie jednak doszło do podziału diecezji, co ostatecznie nastąpiło w 1848 r. Od 1842 r. używano terminu diecezja kielecko-krakowska²⁸.

Dnia 22 kwietnia 1848 r. biskup krakowski Ludwik Łętowski zrezygnował z rządów w części diecezji położonej w granicach Królestwa Polskiego. Delegował jurysdykcję ks. Maciejowi Majerczakowi, oficjałowi kieleckiemu. Tę decyzję zatwierdziła komisja rządowa spraw wewnętrznych i duchownych pismem z 24 maja tr. i ks. Majerczak został administratorem tych obszarów. Nuncjusz w Wiedniu, biskup Michał Viale-Prelà, jako delegat apostolski mianował go 21 kwietnia 1849 r. wikariuszem apostolskim części diecezji krakowskiej w Królestwie Polskim. Tę decyzję potwierdził papież Pius IX bullą *Apostolatus officium* z 27 września 1862 r. i podniósł ks. M. Majerczaka do godności biskupa in partibus infidelium²⁹.

Koniec prowizoryczności części diecezji krakowskiej w granicach Królestwa Polskiego nastąpił w 1880 r. W przedwstępnej umowie Stolicy Apostolskiej z Rosją z 19 października tr. wspomniano o erygowaniu diecezji kieleckiej i odłączeniu tych

²⁶ B. Kumor, *Breve papieskie*, s. 312; tenże, *Granice (archi)diecezji krakowskiej*, s. 548.

²⁷ J. Związek, *Dzieje diecezji częstochowskiej*, s. 25-26.

²⁸ B. Kumor, *Granice (archi)diecezji krakowskiej*, s. 552-553; tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 210.

²⁹ Tenże, *Granice (archi)diecezji krakowskiej*, s. 553;

terenów od diecezji krakowskiej. Nowa diecezja powstała na mocy bulli *Ut primum catholicae Ecclesiae* papieża Leona XIII ogłoszonej 28 grudnia 1882 r. Weszła ona w życie 15 czerwca 1883 r., kiedy biskup sandomierski Antoni Franciszek Sotkiewicz, jako delegat papieski, wyłączył z diecezji krakowskiej 8 dekanatów i 229 parafii w Królestwie Polskim³⁰. Były to dekanaty: kielecki (w guberni kieleckiej), jędrzejowski (w guberni kieleckiej), będziński (w guberni piotrkowskiej), miechowski (w guberni kieleckiej), olkuski (w guberni kieleckiej), pińczowski (w guberni kieleckiej), stopnicki (w guberni kieleckiej) i włoszczowski (w guberni kieleckiej).

Granice diecezji kieleckiej nie zmieniły się praktycznie aż do 1925 r. Niewielka zmiana zaszła tylko w 1919 r., kiedy wyłączono wieś Rudnik Mały z parafii Koziegłowy i włączono do parafii Starcza w diecezji włocławskiej³¹.

Inicjatorem utworzenia diecezji częstochowskiej był biskup włocławski Stanisław Zdzitowiecki³². Propozycję utworzenia nowego biskupstwa w Częstochowie zgłaszali także inni hierarchowie już w ankiecie w 1920 r. Panowała jednak duża rozbieżność co do kształtu terytorium przyszłej diecezji. Biskupi: Zygmunt Łoziński – miński i Augustyn Łosiński – kielecki proponowali, by w jej granicach znalazła się część Górnego Śląska z Opolem i okręg częstochowski. Ze środowiska krakowskiego wysunięto projekt, by objęła ona „część południową diecezji kalisko-kujawskiej wraz z Zagłębiem Dąbrowskim, należącym do diecezji kieleckiej”³³.

Projekt biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego przewidywał oddanie sześciu dekanatów: częstochowskiego, kłobuckiego, mstowskiego, radomskiego, gidelskiego i brzeźnickiego wraz z 69 parafiami i ok. 325 tys. wiernych. Z diecezji kieleckiej wyłączono by do nowej diecezji cztery dekanaty: będziński, sączowski, zawierciański i żarecki z 45 parafiami i ok. 299 tys. wiernych. Łącznie nowa diecezja miałaby 10 dekanatów, 114 parafii i ok. 623 tys. wiernych. Projekt włocławski przewidywał także utworzenie diecezji kaliskiej. W tym samym duchu przygotował swój pierwszy ogólnopolski projekt rozgraniczenia diecezji biskup podlaski Henryk Przeździecki. Jednak proponował także włączenie północnej części Górnego Śląska z Opolem. Po niepowodzeniach powstań śląskich okazało się, że Śląsk Polski pozostał poza granicami odrodzonej Polski³⁴.

³⁰ Tenże, *Granice (archi)diecezji krakowskiej*, s. 553-554; tenże, *Ustrój i organizacja Kościoła*, s. 211; tenże, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 3, ABMK 20 (1970), s. 320-321.

³¹ Tenże, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 3, s. 321.

³² M. Widera, *Udział bpa Stanisława Zdzitowieckiego w powstaniu diecezji częstochowskiej*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 44 (2024) nr 2, s. 205-206 (s. 197-218).

³³ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 5, ABMK 22(1971), s. 370; tenże, *Projekty reorganizacji Kościoła polskiego w latach 1918-1925*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 8 (1975), s. 157; M. Widera, *Udział bpa Stanisława Zdzitowieckiego*, s. 206.

³⁴ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 5, s. 370-371; tenże, *Projekty reorganizacji Kościoła polskiego*, s. 157.

W 1922 r. przygotowano nowy projekt reorganizacji kościelnej. Diecezja częstochowska miała objąć część województw łódzkiego i kaliskiego z ok. 934 tys. ludności. Pod względem kościelnym byłoby to 14 dekanatów z diecezji włocławskiej: częstochowski, kłobucki, praszkowski, bolesławiecki, wieruszowski, złoczewski, widawski, bełchatowski, gorzkowicki, piotrkowski, radomszczański, mstowski, gidelski i brzeźnicki i cztery z diecezji kieleckiej: będziński, sączowski, zawierciański i żarecki. Zmiany te wynikały z rezygnacji utworzenia diecezji kaliskiej³⁵.

Po próbie obrony przez biskupa S. Zdzitowieckiego projektu utworzenia diecezji kaliskiej, ostatecznie na posiedzeniu komitetu biskupów 21 marca 1924 r. podjęto uchwałę, że diecezja kaliska była zbyt duża i powrócono do projektu z 1922 r. Biskup krakowski Adam Stefan Sapieha 24 marca 1924 r. wyraził gotowość oddania nowej diecezji częstochowskiej czterech parafii związanych z Zagłębiem Dąbrowskim: Jaworzno, Szczakowa, Ciężkowice i Jeleń. Na konferencji biskupów w Częstochowie w dniach 2-3 lipca 1924 r. postanowiono w sprawie diecezji częstochowskiej, że obejmie ona powiaty: Radomsko, Częstochowa, Wieluń, dekanat Gorzkowice i parafię Grzymalina Wola z diecezji kujawsko-kaliskiej i dekanaty: Będzin, Zawiercie, Żarki i Sączów z diecezji kieleckiej. Z diecezji krakowskiej zostaną wyłączone cztery parafie: Jaworzno, Szczakowa, Ciężkowice i Jeleń. Zgodnie z tą uchwałą na mocy konkordatu z 10 lutego 1925 r. powołano do istnienia m.in. diecezję częstochowską³⁶.

Ostateczny projekt granic planowanej diecezji częstochowskiej przyjęto w *Propositum delimitationis* z 16 sierpnia 1925 r. a potem w bulli papieża Piusa X *Vixdum Poloniae unitas* z 28 października 1925 r. Ostatecznie w jej granicach znalazło się 11 dekanatów z diecezji włocławskiej: częstochowski, kłobucki, mstowski, brzeźnicki, gidelski (bez Konieczpola), radomszczański, gorzkowicki, bolesławiecki, praszkowski, wieluński, wieruszowski i z dekanatu bełchatowskiego Grzymalina Wola³⁷. W sumie były to 134 parafie, 157 księży i ok. 556,3 tys. wiernych³⁸. Z diecezji kieleckiej przyłączono cztery dekanaty: będziński, sączowski, zawierciański i żarecki obejmujące 45 parafii, 90 księży i ok. 321 tys. wiernych³⁹. Nowa diecezja otrzymała więc 15 dekanatów, 179 parafii, 147 księży i ok. 877 tys. wiernych⁴⁰.

³⁵ Tamże, s. 371; tenże, *Projekty reorganizacji Kościoła polskiego*, s. 157.

³⁶ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 5, s. 371-372; tenże, *Projekty reorganizacji Kościoła polskiego*, s. 157-161; tenże, *Projekty zmian w organizacji metropolitalnej i diecezjalnej w Polsce (1918-1925)*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 60-61.

³⁷ Bulla „*Vixdum Poloniae unitas*”, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1 (1926) nr 1, s. 1; *Nowe granice diecezji włocławskiej i częstochowskiej (Według bulli papieskiej „Vix dum Poloniae unitas”)*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19 (1925) nr 12, s. 479.

³⁸ B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 5, s. 372.

³⁹ Tenże, *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przeszłość” 17 (1963), s. 228; tenże, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 5, s. 372.

⁴⁰ *Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis częstochoviensis pro anno*

Delegat apostolski, arcybiskup Wawrzyniec Lauri, dekretem *Quum favente Deo*, ogłosił 11 listopada 1925 r. erekcję diecezji częstochowskiej. Dnia 16 listopada tr. mianował biskupa włocławskiego Stanisława Zdzitowieckiego administratorem apostolskim nowej diecezji⁴¹. Ten jednak zlecił te obowiązki 21 listopada tr. swemu biskupowi pomocniczemu Władysławowi Krynickiemu⁴². Ordynariuszem nowej diecezji papież Pius X bullą nominacyjną z 14 grudnia 1925 r. mianował ks. Teodora Kubinę ze Świętochłowic, proboszcza parafii Niepokalanego Poczęcia NMP w Katowicach⁴³. Sakrę biskupią przyjął 2 lutego 1926 r. w bazylice jasnogórskiej. Podjął on trud organizacji instytucji i struktur diecezjalnych.

Bibliografia

I. Źródła

A. Rękopiśmienne:

Archiwum Diecezjalne we Włocławku (dalej (ADWL):

Acta episcopalia (dalej: AE):

sygn. 035 Acta visitationis totius archidiaconatus Unieioviensis sub felicibus auspiciis illustrissimi principis et reverendissimi domini, domini Ioannis Wężyk Dei et Apostolicae Sedis gratia archiepiscopi Gnesnensis, legati nati, Regni Poloniae primatis et primi principis, iuxta praescriptum constitutionum provincialium, per admodum reverendum dominum Lucam Wilkostowski archidiaconum Unieioviensem, canonicum Gnesnensem et parochum Koninensem, in anno Domini MDCXXXVI (1636) feliciter expeditae.

sygn. 037 Akta wizytacji archidiakońskiej Oficjałatu czyli Terytorium Wieluńskiego, przeprowadzonej przez miejscowego prepozyta i oficjała Macieja Aleksandra Rudzkiego w latach 1668-1669.

1926, Częstochoviae 1926, s. 67.

⁴¹ *Nowe granice diecezji włocławskiej i częstochowskiej*, s. 478-480; [Nominacja biskupa S. Zdzitowieckiego na administratora diecezji częstochowskiej], „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19 (1925) nr 12, s. 480; B. Kumor, *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, cz. 5, s. 372.

⁴² S. Librowski, *Krynicki Władysław Paweł*, [w:] *Polski słownik biograficzny*, t. 15, Warszawa 1970, s. 464-465; J. Związek, *Działalność duszpasterska i oświatowa biskupa Teodora Kubiny ziemi wieluńskiej*, „Caritati et Veritati” 11 (2018), s. 404.

⁴³ *Bulla nominacyjna*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1 (1926) nr 1, s. 2; *Bulla do duchowieństwa*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1(1926) nr 1, s. 2.

B. Drukowane:

- Bulla do duchowieństwa*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1 (1926) nr 1, s. 2.
- Bulla nominacyjna*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1 (1926) nr 1, s. 2.
- Bulla „Vixdum Poloniae unitas”*, „Wiadomości Diecezjalne. Organ Urzędowy Częstochowskiej Kurji Biskupiej” 1(1926) nr 1, s. 1.
- Łaski J., *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 2, wyd. J. Łukowski, Poznań 1881.
- [Nominacja biskupa S. Zdzitowieckiego na administratora diecezji częstochowskiej], „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19 (1925) nr 12, s. 480.
- Nowe granice diecezji włocławskiej częstochowskiej (Według bulli papieskiej „Vixdum Poloniae unitas”)*, „Kronika Diecezji Kujawsko-Kaliskiej” 19 (1925) nr 12, s. 478-480.
- Ordo et numerus ecclesiarum Archidioecesis Gnesnensis*, w: *Constitutiones Synodi Archidioecesis Gnesnensis sub [...] D. Stanislao in Słupow Szembek [...] Lovicii Anno Domini MDCCXX Die XXVI Augusti Celebratae*, Varsaviae b.r.w.
- Sawicki J., *Concilia Poloniae. Źródła i studia krytyczne*, t. 5: *Synody archidiecezji gnieźnieńskiej i ich statuty*, Warszawa 1950.
- Schematismus universi venerabilis cleri saecularis et regularis dioecesis częstochoviensis pro anno 1926*, Częstochoviae 1926.

II. Opracowania

- Abraham W., *Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII*, Poznań 1962.
- Aleksandrowicz M., *Gnieźnieńska archidiecezja. I. Dzieje*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 5, Lublin 1989, kol. 1173-1174.
- Chromy D., *Duszpasterstwo parafialne w diecezji krakowskiej w świetle wizytacji biskupich (1781-1785)*, Kraków 2023 (mps).
- Gromnicki T., *Świętopietrze w Polsce*, Kraków 1908.
- Hemperek P., *Oficjalat okręgowy w Lublinie XV-XVIII w. Studium z dziejów organizacji i kompetencji sądownictwa kościelnego*, Lublin 1974.
- Jamioł P., *Biblioteki parafialne dekanatów krakowskich: Lelów i Wolbrom w XVIII w.*, ABMK, 98 (2012), s. 121-148.
- Korytkowski J., *Arcybiskupi gnieźnieńscy, prymasowie i metropolici polscy od roku 1000 aż do roku 1821, czyli do połączenia arcybiskupstwa gnieźnieńskiego z biskupstwem poznańskim*, t. 1, Poznań 1888.
- Kracik J., *Parafie księstwa siewierskiego w dobie baroku i katolicyzmu oświeconego*, [w:] *Siewierz, Czeladź, Koziegłowy. Studia i materiały z dziejów księstwa siewierskiego*, red. F. Kiryk, Katowice 1994, s. 517-547.

- Kumor B., *Archidiakonat*, [w:] *Encyklopedia katolicka*, t. 1, Lublin 1989 (dodruk), kol. 869-873.
- Kumor B., *Biskupstwo w Poznaniu. Utworzenie metropolii w Gnieźnie*, [w:] *Historia Kościoła w Polsce*, red. B. Kumor i Z. Obertyński, t. 1, cz. 1, Poznań-Warszawa 1974, s. 40-41.
- Kumor B., *Breve papieskie włączające Nowy Śląsk do diecezji wrocławskiej*, AMBK 16 (1965), s. 311-314.
- Kumor B., *Granice (archi)diecezji krakowskiej (1000-1939)*, „Prawo Kanoniczne”, 6 (1963) nr 1-4, s. 535-556.
- Kumor B., *Granice metropolii i diecezji polskich (968-1939)*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” (dalej ABMK) 18 (1969), s. 290-352; cz. 3, ABMK 20 (1970), s. 253-374; cz. 5, ABMK 22 (1971), s. 3319-402.
- Kumor B., *Organizacja terytorialna diecezji kieleckiej*, „Nasza Przeszłość” 17 (1963), s. 187-232.
- Kumor B., *Projekty reorganizacji Kościoła polskiego w latach 1918-1925*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 8 (1975), s. 155-162.
- Kumor B., *Projekty zmian w organizacji metropolitalnej i diecezjalnej w Polsce (1918-1925)*, [w:] *Kościół w II Rzeczypospolitej*, red. Z. Zieliński, S. Wilk, Lublin 1980, s. 53-62.
- Kumor B., *Ustrój i organizacja Kościoła polskiego w okresie niewoli narodowej 1772-1918*, Kraków 1980.
- Labuda G., *Szkice historyczne X-XI wieku. Z dziejów organizacji Kościoła w Polsce we wczesnym średniowieczu*, Poznań 2004.
- Librowski S., *Krynicky Władysław Paweł*, [w:] *Polski Słownik biograficzny*, t. 15, Warszawa 1970, 464-465.
- Litak S., *Kościół łaciński w Rzeczypospolitej około 1772 roku. Struktury administracyjne*, Lublin 1996.
- Mapa archidiecezji gnieźnieńskiej w wieku XVI*, oprac. J. Korytkowski, [w:] J. Łaski, *Liber beneficiorum archidiecezji gnieźnieńskiej*, t. 2, wyd. J. Łukowski, Poznań 1881 (mapa na końcu tomu).
- Michałowski R., *Początki arcybiskupstwa gnieźnieńskiego*, [w:] *1000 lat Archidiecezji Gnieźnieńskiej*, red. J. Strzelczyk, J. Górny, Gniezno 2000, s. 27-48.
- Natanek P., *Pogranicze kościelne diecezji krakowskiej i wrocławskiej na Śląsku na przełomie XVIII i XIX wieku*, „Folia Historica Cracoviensia” 10 (2004), s. 283-293.
- Patykiewicz W., *Archidiakonat wieluński*, „Wiadomości Diecezjalne” 24-31 (1957), s. 383-393, 425-433, 455-465, 493-503; CzWD 32 (1958), s. 28-39, 72-80, 111-120, 156-160, 194-212, 237-248, 275-282, 462-469.
- Patykiewicz W., *Z przeszłości Ziemi Rudzkiej*, „Częstochowskie Wiadomości Diecezjalne” 35 (1961), s. 117-128.
- Potkański K., *Granice biskupstwa krakowskiego*, „Rocznik Krakowski” 4 (1900), s. 201-231.

- Rosin R., *Panowanie książąt opolskich w Rudzkiem w pierwszej połowie XIII w.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska” Sectio F, 45 (1990), s. 119-127.
- Różański M., *Rozwój sieci parafialnej w archidiecezji uniejowskiej od „Liber beneficiorum” do 1795 r.*, „Łódzkie Studia Teologiczne” 9 (2000), s. 287-308.
- Różański M., *Szkoły parafialne w XVI-XVIII wieku w archidiecezji uniejowskiej*, Łódź 2003.
- Silnicki T., *Organizacja archidiecezji w Polsce*, Lwów 1927.
- Szymański J., *Kanonicy świeccy narzędziem feudalnej organizacji włości kieleckiej biskupów krakowskich na przełomie XII i XIII w.*, „Rocznik Muzeum Świętokrzyskiego” 3 (1965), s. 305-327.
- Urban W., *Zarys dziejów diecezji wrocławskiej*, Wrocław 1962.
- Widera M., *Udział bpa Stanisława Zdzitowieckiego w powstaniu diecezji częstochowskiej*, „Studia Teologiczno-Historyczne Śląska Opolskiego” 44 (2024) nr 2, s. 197-218.
- Wiśniowski E., *Parafie w średniowiecznej Polsce. Struktura i funkcje społeczne*, Lublin 2004.
- Witczak H., *Liber beneficiorum Jana Łaskiego – nieodzowne źródło do poznania dziejów parafii na terenie obecnej diecezji włocławskiej*, „Studia Włocławskie” 15 (2013), s. 135-154.
- Zajączkowski S., *Studia nad terytorialnym formowaniem się ziemi sieradzkiej i łęczyckiej*, Łódź 1951.
- Zajączkowski S.M., *Osadnictwo i stosunki własnościowe Sieradzkiego na przełomie późnego średniowiecza i czasów nowożytnych*, [w:] *Między północą i południem. Sieradzkie i Wieluńskie w późnym średniowieczu i czasach nowożytnych. Materiały z sesji naukowej w Kościerzynie koło Sieradza (4–6 grudnia 1991)*, red. T.J. Horbacz, L. Kajzer, Sieradz 1993, s. 31-47.
- Związek J., *Działalność duszpasterska i oświatowa biskupa Teodora Kubiny w ziemi wieluńskiej*, „Caritati et Veritati” 11 (2018), s. 397-453.
- Związek J., *Dzieje diecezji częstochowskiej w okresie II Rzeczypospolitej*, Częstochowa 1990.